

Fatih Žgalj, student II godine Prirodno-matematičkog fakulteta u Sarajevu

Ostani uspravan... Kako ćeš pognute glave ispod zvijezda?

*Tajne pravičnosti... ne doznade – ni ti ni ja,
zagonetke svijeta ne odade – ni ti ni ja;
za zavjesom šta je... nagađamo – i ti i ja,
kad zavjesa padne, ne ostade – ni ti ni ja!*

„Isfahan nesfe džahan... Isfahan je pola svijeta.“ A ono drugo pola, rekao bih, je iznad njega, u beskrajnom okićenom zvijezdama koje trepte kao svjetla u kućama ispod. I sve je preslikano jedno u drugo i sve ima svoj par, od kojeg je rastrgnuto i odvojeno hiljadama milja praznog prostora. A meni, odavde, sa uzvišenja Zagrosa sve to izgleda kao jedno, i kao da će se sada spojiti, tek dvije kapljice što ljube jedna drugu bliže i bliže, dok se najzad ne otvore i postanu jedno. Na obzorju ne mogu razlikovati sirotinjsku noćnu svijeću od plamteće nebeske kugle; pustinja i vasiona spojene su tamo u jedno, pa se kupola nebeska savija ka zemlji a zemlja propinje njoj u susret. Eno, preko virova i mostova skočit će Zajanderud rijeka u tokove nebeske, ponijet će po površini zvijezde kao praške svjetlosti i s njima krenuti ka ušću srebrenoga mora.

Ime mi je Omer Hajjam, iz Nišapura sam, iz porodice čadordžija. I ne znam čime sam zaslužio ovaj pogled i zdanje iznad mene, a službovao sam kod mnogih vladara i sada su mi rekli da je ova zvjezdarnica na brdu moja kuća, a ja se valjda ne osjećam tako pa zato najviše vremena provodim gledajući vani, gdje osjećam da mi je kuća. Ponekad gledam u grad ispod sebe i vidim ljude kako žure po njegovim ulicama kao mravi, sitni su, a kao da svakog raspoznajem. Nekad nam se možda pogledi i sretnu, jer osjećam da i oni mene gledaju odozdo, pritišće me težina njihovih pogleda. A onda, kako to najčešće radim, zagledam se u nebo i svi okovi i tegovi spadnu sa mene, zaboravim i na sitne brige zemaljskog života i na velike bazarske poslove, tiha mejhanska šaputanja i glasna telalska dovikivanja, i tada, iznova i svaki put nanovo, osjetim kao da lebdim među svjetlicama, u praznini među njima, i pogled mi leti s jednog kraja na drugi, i znam da se nikada neće smiriti, ali ga zadržavam na jednom mjestu što duže mogu, da bolje ispitam, pogledam, zapamtim.

A onda zamijenim tu uzvišenu svjetlost jednom skromnom svijećom, što premda ne može zasjeniti zvijezde, ipak ima svoju svrhu. I volim misliti da sam i ja takav, nedovoljan a opet koristan. Pod njenom svjetlošću popunjavam svoje tablice i zapisujem opažanja u kojima se, kao što su me prethodnici učili, kao matematičar i astronom trudim ostati udaljen od svog „ja“ i zabilježiti sve u okvirima naučne metode. Ali tokom svog života svjedočio sam mnogo puta da nema onoga koji nije doživio trenutak u kojem i on otvori svoje srce svemu, kada dotaknut jednim uzvišenim trenom osjeti božansko prisustvo u stvarima koje ga okružuju, kada vidi zlatan božanski trag u svom životu i svjedoči o mogućnostima Uzvišenosti. Takve iskre prosvjetljenja u pravilu traju kratko, poslije čega utihnu i tinjaju u dubinama srca, samo da bi u mračnim trenucima ponovo zasjale svim svojim žarom.

A ponekad me neka čudna želja povuče dolje, pa žurno siđem u grad i onda jednako brzo poželim da se vratim u svoju osamu. Povuku me dolje sjećanje na dobrodušnog starca, pristojnu pogodbu na bazaru i milozvučan glas mujezina, ljubav koju sam jednom osjetio i sjaj jednog osmijeha, a ponovo me protjeraju me iz njega oholost i gordost, ljubomorne oči što iz sjena vrebaju i usta koja šapatom ogovaraju a vikom lažno hvale.

Kao da su ljudi zaboravili da smo svi od zvjezdane prašine nastali. Zar je to toliko davno bilo? I zar je ponovni povratak prašini nedovoljno blizu za njih?

Zato požurim uz brdo, zatvorim vrata na zvjezdarnici i čekam noć, da vidim sjaje li jednako jako zvijezde i noćas. Zar ne znate da grijesi mogu pomutiti vid?

*Na nebesima ima zvijezda i Bik se naziva,
A na drugom vele da Zemlja počiva.
Otvor' oči, pa pogledaj: kol'ko magaradi
Među dvama bikovima živi i uživa.*

Blagi ljetni sumrak spušta se nad Sarajevom. Sunčeve zrake još čame po ćoškovima kuća i mahala, ubrzo će se i one ugasiti, kao svijeće, ostavivši za sobom tamu i prazninu. Obično bih se u ovo doba osjećao najspokojnije, u doba kada se sve smiruje, ali, dok povlačim teške korake po sokacima, osjećam neobičnu nelagodu, neopisiv nemir koji u meni vrije. Gotovo kao da me neko proganja, uhodi, neko, ili nešto, o čemu ništa ne znam, niti mogu zamisliti, samo znam da moram od toga bježati.

Iznova se, nebrojeno puta, pokušavam izvući iz tamnice stvarnosti, pobjeći iz te tvrđave, i otići bilo gdje, samo što dalje od tog ukletog mjesta. I baš kad osjetim da sam ponovo u onom gradu svog djetinjstva (a dva su ista grada sada toliko različita), da ponovo samo gledam zalazak sunca, kada se prepustim tom divljem iskušenju, u okove me vraća zvuk granate u daljini.

Ime mi je Omer, majke i oca nemam. Sve ostalo o meni, čini mi se, postalo je nevažno sada. Počelo je pucati prije četiri mjeseca i dvadeset dana – računam vrijeme od tog stravičnog dana, od kojeg ništa u meni, niti oko mene, nije ostalo isto.

Užurbanim i nespretnim koracima spuštam se niz mahale i stepenice, kao dijete koje tek uči da hoda. Znam gdje idem, ali kuda ne; sve mi je u glavi mutno, toliko da ne znam ni kojim sam se putem spustio. Na Nadmlinima se zaustavim: između krovova kuća, ispod njih, tiho se, skoro se krijući, izdiže tanak dim i idući prema nebu kovitla i postaje sve rjeđi. Gdje je bila Vijećnica, sada u ruševinama leži samo tamni pepeo ograđen sa tri strane. U pepelu, bezbroj knjiga. Da Božijom voljom vjetar otpuše sav ovaj pepeo u Miljacku, postala bi crnja od vode bagdaskog Tigrisa nadojene tintom pobacanih knjiga.

Kuće oko mene propinju se jedna iznad druge, kao da su se takmičile koja će imati ljepši pogled na Vijećnicu. Sada stoje kao nijeme narikače, i nemaju u šta gledati, jer su sve građene oko nje kao središta, pod nekim uglom koji sada neprirodno strši. I pridružio im se u tuzi Alifakovac, i u podnožju Inat-kuća, i uviđam da su njih dvije više bile kao dvije sestre koje se svađaju a nose jedna drugu u srcu. Iz sjene gledaju kuće sa memli strane. I sve kao da čekaju čudo koje treba da se desi, da se pred svima iz pepela izdigne kao magična ptica iz priča.

Tijela prirodno teže doći u najniži položaj, ali ja sam morao skupiti snage da se spustim dalje prema mjestu gdje je stajala Vijećnica. Najednom (ne mogu reći iznenada), negdje neodređeno daleko, pala je granata – zemlja se zatrese, i moje kosti sa njom. Priljubio sam se uz obrušeni

zid jedne avlije i osluškiavao. Prasak je uvijek pratila ova nepodnošljiva, grobna tišina – ma koliko kratka – sve se na trenutak smiri i zamre. Negdje, možda, neodređeno blizu, jedna se duša uzdigla, ili dvije, ili, ne daj Bože, više.

I u tom trenutku tišine koju ne znam drugačije opisati nego kao polusvetu, razmišljam: mi naučnici (skromno ću i sebe tu ubrojati) trudimo se objasniti svijet i Božije stvaranje. Ali nam stalno našim teorijama i razumnim poimanjima izmiče jedno stvorenje, i to ono koje je sposobno i samo sebe pomisliti i samo sebe uništiti. Bože koji sve znaš, reci mi, ko je pokrenuo ovo čudovište rata i dao mu snagu? Iz koje, i kolike mržnje se ono rađa? U čijim mislima se zadoji i stasa, prije nego što krene po naređenju? Čijem naređenju? Podari mi razuma. Bože, spusti milost na sve nas.

Mjesečina obasjava krovove kuća, teška je i olovna, srušit će se sve na mene, bojim se. Na zidu avlije ljulja se moja iskrivljena sjena. Je li bila sudbina ovog mučeničkog grada da toliko duša smjesti u ovu tijesnu dolinu?

*Mjeseče slasti koja ne vehne,
kad umrem, jednom sjeti se mene.
Koliko puta sjaćeš na nebu,
nad istom baštom – bez moje sjene?*

Iz laskog sna prenuše me zvuci jutra koje dolazi. U karavansaraju kamen udari u čatrnju i odzvoni preko pustinje – kreće karavana prema Šamu. Zvijezde koje se gube iz vida zovu me vani, na balkon, mole za spas od zaborava ili šalju pozdrav do sljedećeg mraka. Na pragu zvezdarnice stadoh nepomičan, kao da mi se oči sretoše sa čudovištem čiji pogled skamenjuje.

Na istoku iz dina izbija vatra i sunce se izdiže nad mrtvom pustinjom. Oko njega zrak titra, a iz kotla vrije, ključa; zemlja se okolo trese. Noć kao zaprepaštena bježi ka zapadu i povlači za sobom svoj veo, kao da ne želi biti prisutna onome što će se zbiti. Nad gradom lebdi čudna izmaglica, okružuje ga sa svih strana – bijega nema. Zarobljenici su svi, dok se čin ne svrši. Zar na bjelini jutra? Da li se neodlučno odgađao i vukao za skutima noći dok najzad nije hitro digla svoje halje, ili je planom od iskona bilo određeno da se desi pred prvim zracima sunca kao svjedocima?

Užareno i crveno, sunce vrije. Pijesak se kao usijan trese nad zemljom koja prijeteći da se otvori i proguta sve. Jedna će se duša jutros uzdići. Prolomit će se vrisak i sve će zamrijeti, zemlja se smiriti, a onda će sunce probiti kroz izmaglicu. Sve je otvoreno. Nema mjesta za sakriti se. Svaka duša je šahid. Ni šahova palača nije sigurna. Nešto se pokrenulo, neće stati.

*Budi se! Jutro je u kotao noći
hitnulo kamen do zvijezda što će doći.
Lovac Istoka stavlja zamku od svjetla
i sultanov toranj u njenoj je omći.*

Sišao sam do obale Miljacke. U njenoj vodi za koju sada nisam mogao odrediti je li čista ili mutna ogledale su se zvijezde i miješale i slagale u nestalne oblike, karikature sazviježđa zamišljenih u umovima starih filozofa. Pored svojih nogu, ispod tankog sloja pepela ugledao sam bijeli komad papira, čoškova nagriženih vatrom. Doziva me, kao siročić, prerano otrgnuto od majke. Ili djevojčica koja se spasila strašne sudbine svojih sestara. Ima li ih možda još

ovakvih, svjetlica znanja koje su se spasile? Da ima, da li bi zasjale sada po ovom spaljenom zdanju kao nebeske iskre koje se jedna po jedna pale iznad mene?

Spustio sam se na zemlju i, dok su mi oči pratile ruku po tlu, neobična svjetlost zatreperi mi iznad glave. Pomislio sam da će opet nešto udariti, a ja sam na otvorenom. Da li je to bila znatiželja ili nešto drugo što mi je podiglo pogled, ne znam, ali sam tada na nebu ugledao svijetlu krijesnicu, meteor koji je kao vatrena kugla parao nebo, ostavljajući za sobom trag svjetlosti i bijelog dima, dok u jednom velikom plamenu nije sav sagorio i jednako naglo nestao.

*Budi spreman: svuda vlada udes hudi
sretna zvijezda samo katkad zemlji sudi
od opeke što se od tvog praha pravi
palate će sebi zidat drugi ljudi!*

Gradom se prolomi glas i stiže i do mene: šah je mrtav. Sebi samom naređujem: spremaj, Hajjame čadordžijo, svoje knjige i stvari, jer znaš da ovdje više nisi ni značajan, ni potreban, ni siguran. I dok sam prekrivenog lica i pognute glave preko pijeska vukao svoje halje, na obzorju koje je stidno tek rađalo novo svjetlo, u smjeru u kojem sam maloprije klanjao sabah a prema kojem sad idem, zaikri velika plamteća kugla i prije nego što je moj pogled ispratio, nestade u oblačku dima. Allahu moj, Tebi neka je hvala. Daleko od toga da sam mistik, ali u meni je sve tražilo neko značenje koje bi pripisalo ovom događaju, iako ga nije morao imati. Kao hladan znoj obli me iznenada spoznaja: izgledam sebi kao da se krijem, bježim, stidim. A stidjeti se nemam ničega osim pred Bogom. Kudio sam sebe: Ostani uspravan, kako ćeš pognute glave ispod zvijezda?

*Kad bih vlasti im'o nad pločom sudbine
ispisao bih svoje... želje i miline
izbris'o bih sasvim brige ovog svijeta,
pa bih gordo upro glavom u visine!*

Stajao sam sada potpuno uspravno, glave još okrenute ka nebu, pogledom prateći dim koji je iščezavao u međuzvjezdanom prostoru. I tek tada sam shvatio da sam dosad stalno hodao pogrbljen, presavijen, kao pola čovjeka. A sada sam stajao na otvorenom, uzdignute glave, ponosan i stamenit, kao dobri Bošnjakin na stećku podignutom ovdje u čast Vijećnice. I shvatio sam u tom trenutku nečiju namjeru – neko na brdu hoće da spali knjige i u njihovom pepelu sije strah i smrt, a da mi živi hodamo pognuti i prepolovljeni. A znam da nas samo knjiga može spasiti od zaborava i sačuvati nas od toga da zaboravimo na sebe. E ja, baš u inat, neću. Ako ste mi spalili knjigu u Vijećnici, niste Knjigu u meni.

Ostat ću uspravan. Kako ću pognute glave ispod zvijezda?

Papir koji sam podigao držao sam u ruci. Tek sam ga sada bolje pogledao. Na vrhu, iako načeto vatrom, moglo se naslutiti: „Hajjamove rubaije“. Ispod, na papiru, samo četiri stiha, od jednog čovjeka za jednog čovjeka, u jednom gradu, u jednoj noći:

*Tajne pravičnosti... ne doznade – ni ti ni ja,
zagonetke svijeta ne odade – ni ti ni ja;
za zavjesom šta je... nagađamo – i ti i ja,
kad zavjesa padne, ne ostade – ni ti ni ja!*